

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՊԱՏԱԿ

ԱՐԱՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԱՆ

Ե. ՏԱՄԱՐ, Իրապաշտեր

Յ. ՕՏԱԿԱՆ

Այս հատորին մէջ Օշական ստանց ըլլալու մասը ու բոլորով քննադատը և ցամաք հոգեբանութեան մը ներկայացուցիչը իր դատումներուն աւարկայ եղողներու անձն ու գործը կը վերածէ կենդանի քանդակներու, շնորհիւ իր արուեստագէտի պայծառ տեսողութեան և հոգեցուքին։ Սովորական կենսագրումի և դատումի արարքէն տարբեր, իր հոծ ու հարուստ արտահայտումները մեղի հոգեկան հաճոյք կը պատճառեն, նման սիրուած վէպերու հերոսներուն։ Հոս է որ Օշականի քննադատութիւնը կը գաղթի ըլլալէ պարզ վերբերում և պատմութիւն և կը վերածուի մարդերու հանգէտի մը ուր միտքն ու միտք, իր բառով, երազանքն ու յոյզը, և անբարենքի կերպարանքները իրարու կը խառնուին, օտեղծելու համար այն անօրինակ համայնապատկերը՝ որ Համապատկերին է։ Հոն մատանազարանք Ժանօթութիւններէն աւելի կայ վերաբարձրութիւնը, մտամանակի կեանքին, որ իրեն դէպք, գործ և ժամանակութիւն, հոգեբանութիւն և ազդեցութիւն լիովին արժեւորուելէ վերջ, կը վերածուի նաև ապրումներու հանգէտի մը, ուր կայ կիրք և ջերմութիւն, որ հոս կը նշանակէ խառնաժամայն դիմաւորութիւն՝ զոր Օշական ունի մեր գրչի և գրքի հերոսներուն նկատմամբ։

Անցեալն ու իր դէմքերը իրեն համար լուսանկարներ և յայտնաբերողի պատմութիւններ չեն, այլ կենդանի վկայութիւն մը, այնպէս որ կը կարծես թէ էջերը կը դադարին յաճախ թուով ըլլալէ ու կը դադարեն բաբախուն սիրտ և շնչաբերած ոգեբանութիւն, և այս բոլորը սրտագրու ու նոր կարծես առաջին անգամ լոյսին բացուած։ Այնքան հզօր է վկայութիւններու այս ձգողութիւնը մեր մէջ, որ ընթերցողը անըզգալաբար առնուած այդ թափէն, չի զգար

թէ ինչպէս կը քալէ էջերուն հետ և մարդոց կեանքի հոյզերուն և տագնապներուն ընդմէջէն։ Զգայնութիւններու այս հեղեղը շնորհիւ մարդերը տալու այն կերպին և մեթոսին որ Օշականին է, և որ գիտէ մարդերու շղային գրութիւնները և իրենց կեանքն ու մտածումները, չոր ու ցամաք բառեր չատերու համար, վերածել կեանքի իրականութեան։ Գոց ապրումներու հանգոյց հղող իւրաքանչիւր հեղինակը Օշականի կախարհական գրչին տակ կը վերածուի մարդկան կեանքի հոսանքի մը որ մեզ կը նուաճէ։ Ի վերջի, ճշմարտ քննադատութիւնը, ինչպէս արուեստը, կը սկսի հոն ուր կը յայտնուի անձնաւորութիւնը։ Անկէ անդին հղածը պարզ պատմութիւն կամ գիտութիւն է։ Միւս կողմէն՝ զուտ գագումներ և անձնաւորութիւններ չեն յայտնուիր բաներով, որոնք իրենն ու յարաբերութիւնները ներկայացնող նշաններ են լոկ, այլ այն ներքին բերումով, երաժշտականութեամբ, եթէ կարելի է ըսել, որ այս յարաբերութիւնները անձնականացնելէ յետոյ, զանոնք կը վերածնան արուեստի, այսինքն անանձնական ճշմարտութեան։

Մեր մէջ իրապաշտներու շարժումը գիտական գրապաշտութիւն մը չեղաւ, հերքելու աստիճան կրօնական հաւատալիքներու հեղինակութիւնը, ոչ ալ տապար գարկաւ բարոյական ըմբռնումներուն, իր գուտ նիւթական հայեցողութիւններով և հետապնդումներով, ինչպէս եղաւ պարսկեան Ֆրանսայի մէջ, միայն փորձեր ըրաւ յեղաշրջելու ընկերային կարգ մը քարացած նախապաշարութիւններ, ի հաշիւ քաղաքական նոր ըմբռնումներու։ Անոնք, Զօպանեան, Արփիարեան, Զօհրապ, իսպառ պիտի դնէին իրենց միտքն ու սիրտը ի նպաստ ընկերութեան և ազգային երազներուն։ Բոլորին ալ լեզուն յստակ և պարզ է, մտածումներու արագ հոսանքէն տիրապետուած և զգացումներու ճշգրտութիւնէն զտուած։

Օշականի մեթոտը, թէ այս և թէ Համապատկերի բոլոր հատորներուն մէջ, հակառակ իր քիչ մը շատ անձնացած զեղումներուն, խստօրէն փորձաքննական է։ Իրեն համար ամէն ինչ լաւ ընտրուած և նշանակալից պարտի ըլլալ, լայն շրջապատ մը վրայ ձեռնած։ Պատմութիւնը իրեն համար հոգեբանական իրողութեանց ցուցա-

գրութիւն է և հետեւաբար մեր օրերու կեանքին խօսողը, զայն պարտաւոր է կիրարկել ներկայի վրայ, համապատասխան իր պահանջներուն և տուեալներուն:

Օշական հոգեբանական իրողութիւնները կ'աւելնէ ֆիզիքականին. ըստ իրեն, բոլոր մեր գաղափարներն ու զգացումները պայմանաւորուած են ջլային գրութեան յատուկ գործօններով, որոնք կ'առաջնորդեն գաղափարը պատկերին և պատկերը զգացումին: Այդ է պատճառը որ բնագիտ. ու զգացումը մեծ տեղ ունին իրեն համար գրականութեան մէջ, և Օշական ազգի մը գրականութիւնը ծնունդ չի նկատեր կլիմայական և պատմական հանգամանքներուն և անոր ինքնայատուկ աւանդութեանց, այլ նկատուի որպէս գերազանցօրէն գրողին անձի, անոր նկարագրին և անհատականութեան կողմերը, տաղանդի, ներշնչման և ստեղծման թափը: Կայ անշուշտ Շէյքսպիրը անգլիական գրականութեան մէջ, բայց ինչո՞ւ Շէյքսպիր և ոչ ուրիշ մը, եթէ գրականութիւնը ծնունդ է միջավայրին և յարակից հանգամանքներու:

Օշական անշուշտ չուրանար միջավայրի կարելիութիւններու նպատակը, հոգին ձայնը, թող թէ հայը միշտ գիտցած է հայացնել, ներձուրման ենթարկել իր միջավայրը, այլապէս մտքի այն գեղեցիկ արդիւնքը զոր մենք Հայ Գրականութիւն և Հայ Արուեստ կը կոչենք, պիտի դադրէր հայեցի ըլլալէ, եթէ մենք պայմանաւորելնք զայն համաձայն վերոյիշեալ յայտարարելներու: Օշական կը հաւատայ տաղանդին միայն, որ իր մէջ ունի այն բաղդը, զորս մենք շատ անգամ պայմանները կը նկատենք անոր: Տաղանդը ըստ իրեն այն համապարփակ կարելիութիւնն է, որ ամէն ժամանակի և միջավայրի մէջ և անոր ստեղծած պայմաններու ներքեւ գիտէ ըլլալ և հրաշագործել:

Գաւով ցեղային ոգիին, որ ի տաճու և ի տարածմու կը յեղիկուի այս կարգի պարագաներուն, անիկա անպատճառ միջավայրով չէ որ նը պայմանաւորուի, այլ կը կազմէ տաղանդին եթէ ոչ հեղանիքը, զի նիմնական կերպարանքը, Հոս չենք ուզեր խիտ ըլլալ, ըսելու համար թէ մեր գրադատներէն շատեր, որոնք այսօր համաբուի ալ տիրացած կը նկատուին, ի չգայէ լուսագլխին, հազիւ թէ կը հասկնան զրա-

կանութիւնը իր ճիշդ իմաստին մէջ, զոր գիտէ հասկնալ Օշականը: Գրականութեան կանոններէն խօսել, անոր սերտուած տասնութաւն կրկնել և կամ զօրաշարժի ենթարկել կարգ մը գաղափարներ և տեսակետներ, որոնք շատ յաճախ մասնաւոր պարագայի մը կրնան ճիշդ թուիլ և սակայն բնաւ ալ չբացատրել իրողութիւնը երբ ան երբորդի մը կը վերաբերի, գրականութենէն հասկնալ չի նշանակեր: Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան տուած է այս կարգի քննադատութեան մը դժբախտ փաստը, իր Պատմութիւն Հայ Գրականութեան հատորով, ուր փոխանակ մեր գրական սերունդներն ու արժանիքները վերբերուելու, գրական լայն համագործակցութիւններով, զէմքերու, շրջաններու և շարժումներու վերլուծումներով, ինչպէս նաև նոր տեսութիւններով և նշմարներով, զայն վերածած է թիւի, թուականի և կենսագրութեան, երեսմի պատմութեան միայն յատուկ հանդէսի մը, կրկնելով մնայուն և անփոփոխ յանկերպը այլևս անցած դրական հանգամանքներու: Այսպիսիները չեն անգրադառնար թէ գրականութեան պատմութիւն մը զերծ գրական լուծումներէն, նոր գաղափարներէն և դատումներէն, ինչպէս նաև արուեստի ճշգրիտ տեսութիւններէն, կը զադրի ըլլալէ պատմութիւն գրականութեան և կը գառնայ պատմութիւնը անձերու՝ որոնք գրականութեան կը պատկանին:

Երբ այժպէս գրականութեան սահմանուած հատոր մը մեղի չի ներկայանար գրական երկերու ճշգրիտ նախանցումի փորձով, չի տար անոնց ստեղծագործութեան թափին, ինքնատուութեան, մտածման սրբալցաներուն և նուաճումներուն արժէքը, մէկ խօսքով գրողի մը ներքին խորհուրդը, կը զադրի գրականութիւնը ներկայացնող հատոր մը ըլլալէ, եթէ շօշափիլի տրեւաւ նորուն հետ չէ վերաբերուած նոյնպէս անշօշափելին, այսինքն արարուածէն անդին եղող արարիչը, ինչպէս այնքան գեղեցիկ կերպով կ'եզրակացնէ Գ. Մխիթարեան, Հ. Մեսրոպ Ճանաչեանի վերագրեալ հատորը գրախօսելու իր փորձին ու սրտառութեանը մէջ: Այս կարգի միջակայութիւններու առիթով է որ մեր աչքին կը լինանայ Յ. Օշականը, որ գիտէր իրենց հասանքին ու արժէքին մէջ բռնիլ ու գա-

տեղ գրական ամէն արտայայտութիւն, ցորինը ամբարեկու և յորդը հովին տալու վճարականութեամբ: Աւելին՝ շնորհիւ իր գրագէտի հոտառութեան, աւելի ճիշդ դէմ-յանդիմանութեան, անիկա գիտէր զգալ այն էական անծանօթը որ կրնար նըսաճուիլ և բերուիլ գրողի մը կողմէն, որ թէ և անծանօթ, բայց այս աշխարհէն եկած տե-սիւքի մը գեղեցկութեամբ բացուէր մեր աչքերուն: Քիչ չհղաւ թիւը մեր հին և նոր այն գրողներուն, որոնք ապաստանած իրենց քովքովի բերած կարգ մը զգացումներուն, գաղափարներուն, ինքնատիպ պատ-կերներուն և ճարտար գարձուածքներուն, պահանջեցին որ Օշականը աշուղի մը հիա-ցումով սագերգէ իրենց չունեցած արժա-նիքը: Այսպիսիներ բնաւ չկրցին անգրա-դառնալ թէ իրենց տուածը վաճառքի հան-ուած ու ամէնուն մատչելի մասն էր գրա-կանութեան, որուն կը պակսէր այն էական, միացուցիչ զօրութիւնը, որուն Օշական գրական խմոր անուր կուտար, այն իրաւ ու թրթուռն իրականութիւնը որ կ'երգէ բառերուն խորը animaf մը քաղցրութեամբ: Օշական կը պահանջէր որ գրագէտը իր էու-թեան անախթաքուն բայց լուսաւոր մա-սերը դուրս բերելու համար միայն վերաբ-տադրէ աշխարհը, և այս՝ ոչ թէ պայմա-նադրական պատկերներով և ծանօթութիւն-ներով. որոնք հասարակաց են, այլ ձեա-ղիխելով իրականութեան կերպարանքները, նոյն այդ իրականութեանը հասնելու համար: Ընտրելու այս ճշգրիտ մերձեցումին միայն արուեստագէտին կը յաջողի վերբերել ani-մա՛ն, այն իրականութիւնը որուն կը նկատի հասնիլ, ծակելով եսին առօրեայ և քարա-ցած կիզեր:

Օշականի Իրապատեցներ հատորը հարուստ է վերոյիշեալ բոլոր տուրքերով, շնորհիւ գրականութիւնը ճիշդ տեսնելու բայց մա-նաւանդ զգալու իր բացառիկ շնորհին: Օ-շական մեր գրականութեան մօզը և զայն դիտելու և դատելու համապարփակ տեսա-նողն է:

Ե.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ԳՐ. ԼՈՒՍԱՒՈՐՁԻ ՎԱՆՔ

ՏՆՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Կամախ գաւառին մէջ, Սեպուհ լեռան վանքերէն մին էր սա, որ կը գտնուէր Աւագ վանքէն երեք ժամ հեռու դէպի արեւմտեան հիւսիս: Հոս ճըք-նած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ և ապա յայտնի թաղուած է իր մարմինը: Այդ պատճառով սա կը կոչուի նաև Ս Լուսա-ւորչի Հանգիստ (երբեմն նաև Զորեհանգիստ), կամ աւելի յաճախ Ս. Լուսաւորչի Գերեզ-ման: Ոմանց կողմէ ալ կոչուած է Մանեայ Այր կամ Գերեզման, (Ինչաշիւ. Բառ. էջ 113: Սիւրմէնեան, Երզնկա, 1947, էջ 88): Եկեղեցին կառուցուած էր յանուն Ս. Աստուածածնի (Քաչիկեան, ԺԴ. Դարի 2. Ձեռ. Հիշատակարաններ, 1950, Երևան, էջ 460):

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի գերեզմանը եղած է մին հայոց միծ ուխ-տավայրերէն: Երզնկայի երկրաշարժէն տարի մը յետոյ, 1288ին, հոս գտնուած է Յովհաննէս Երզնկացի ճարտասան վարդա-պետը և գեղեցիկ ներքուով մը պանծացու-ցած է Հայոց մեծ Լուսաւորիչը. — Զարբ., Հ. Դպր., էջ 761-2:

Այստեղ անցուցած է իր պատանեկու-թիւնը Գրիգոր Վրդ. Դարանաղեցի, Պարոն ճգնաւորի խնամքին և հովանաւորութեան տակ, 1590-97, և նախնական ուսման մը տիրանալէ յետոյ ստացած է քահանայական աստիճան. — Ժամանակագրութիւն էջ Ժա:

Այս վանքի առաջնորդներէն մեկի ծա-նօթ են հետեւեալները.

1. — Կոստանդին Վանաճաւր, 1201-1224. — Սարգ. Բ. էջ 33-34: Յիշատ. Ձեռ. Ա. էջ 687:

2. — Հայր Աստուածատու Առաջնորդ, 1363. — Քաչիկեան, ԺԴ. Դարի Հիշատա-կարաններ, էջ 460:

3. — Ղազար Վարդապետ, 1429: Իր օրով նորոգութիւններ կատարուած են վան-քին մէջ, միաբաններու աշխատութեամբ. — Նոտարք, էջ 91-2: